

Iwona Łoś ,

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie,
Promotor – dr Halina Bejger
(Chełm, Polska)

Івона Лось,

Державна вища професійна школа в Хелмі,
Промоутер – д-р Халіна Бейгер
(м. Хелм, Республіка Польща)

Iwona Loś,

State Higher Vocational School in Chelm,
Promoter – Dr. Halina Beiger
(Helm, Republic of Poland)

PODSTAWY TEORETYCZNE I PRAKTYCZNY PRZEBIEG NAUKI CZYTANIA U DZIECI W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF READING PRACTICE WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Proces poznania związany jest z wiedzą, natomiast rozwój poznawczy dotyczy opanowywania wiedzy na etapie dzieciństwa. Związane jest to głównie z takimi procesami jak: rozumienie, rozumowanie, myślenie, analizowanie problemów, uczenie się, konstruowanie nowych pojęć, klasyfikowanie oraz zapamiętywanie. Ujmując to w całość, można powiedzieć, że w okresie dzieciństwa dziecko wykorzystuje wszystkie wymiary inteligencji po to, aby zaadaptować się do otaczającej rzeczywistości i zrozumieć ją¹. Toteż istotną umiejętnością, która pomoże dziecku zaadaptować się do życia w społeczeństwie, jest umiejętność czytania, która warunkuje dalszy rozwój edukacyjny dziecka. Dziecko rozpoczynające naukę, zarówno w przedszkolu jak i w szkole wykazuje postać małego badacza, który chce aktywnie uczestniczyć w procesie uczenia się i poszerzania własnej wiedzy. Zadaniem nauczyciela jest właściwe stymulowanie rozwoju dziecka, budzenie w nim zainteresowania do podejmowania nowych zadań oraz nabywania nowych umiejętności. Dlatego też ważne jest, aby w dobie pojawiających się we wszystkich sferach życia nowych technologii, rozbudzić w dziecku potrzebę czytania, czyli opanowania umiejętności czytania.

Nauczanie czytania należy do najstarszej dziedziny nauczanej w szkole, a pojawiało się ono w krajach cywilizowanych, w których zapoczątkowano pierwsze jednostki oświatowe². Czytanie na pozór jest prostą czynnością, jednak wymaga rozwoju dwóch sprawności, mianowicie sprawności językowej oraz sprawności poznawczej. Ponadto nie da się wytłumaczyć istoty tej czynności, uprzednio nie wyjaśniając ujęcia definicyjnego czytania.

W literaturze przedmiotu odnaleźć można wiele definicji czytania. Mimo to nie istnieje harmonijność w aspekcie pojęciowego określania tego procesu pośród badaczy. Własne koncepcje w tym zakresie przedstawiła Janina Malendowicz, która definiuje czytanie jako czynność wielowymiarową i dynamiczną, na którą wpływ mają procesy takie jak: fizyczny, fizjologiczny i psychologiczny. Ponadto zaznacza ona również, że czytanie wynika przede wszystkim z rozumienia myśli prezentowanych poprzez znaki graficzne tworzące tekst³. Inną definicję przedstawił Reid Gavin twierdząc, że czytanie to proces rozpoznawania drukowanych i pisanych symboli, a także rozumienia ich znaczenia. Definicja ta traktuje rozwój poznawczy dziecka jako warunek nauki czytania. Bowiern dziecko uczące się czytać sprawnie przechodzi z procesu rozpoznawania do ich rozumienia⁴. Współczesną definicję czytania przedstawia Anna Jurek, uważając, że czytanie to proces, który wymaga od czytającego sprawności poznawczych oraz sprawności językowych. Autorka definicji twierdzi, że czytanie wymaga rozwoju operacji umysłowych na poziomie myślenia pojęciowego⁵. Jest to definicja ważna z pedagogicznego punktu widzenia, ponieważ zawiera w swojej treści elementy dotyczące rozwoju poznawczego i intelektualnego dziecka, co z kolei odgrywa istotne znaczenie w procesie opanowywania umiejętności czytania oraz w procesie uczenia się dziecka.

Rozwój nauk pedagogicznych i psychologicznych stworzył podstawy do zmiany rozumienia procesu czytania. Między innymi zauważono, że proces czytania nie funkcjonuje tylko na etapie percepcji wzrokowej, ale że jest to skomplikowany proces

psycholingwistyczny. W oparciu o to określono, że czytanie jest to złożony proces poznawczy, który opiera się na ciągłym wyjaśnianiu zagadnień w umyśle człowieka. Czytanie jest wielowymiarowym procesem umysłowym z układem powiązań psychicznych, umysłowych, intelektualnych, uczuciowych i emocjonalnych, które są od siebie zależne. Wszystko to zachodzi nieomal w tym samym czasie⁶. Opanowanie umiejętności czytania jest to proces niezwykle skomplikowany, który wymaga opanowania umiejętności:

a) wzrokowych, których podstawą jest obserwacja znaków graficznych, b) słuchowo-dźwiękowych stanowiących wymowny znak obserwowanych symboli graficznych, c) znaczeniowych, czyli umiejętność sensownej i racjonalnej interpretacji obrazu wzrokowo- wymownego. Czytanie należy do wyższych czynności psychicznych dziecka, w których istotną rolę odgrywa funkcjonowanie mózgu, ponieważ w procesie tym biorą wszystkie, nawet te bardzo odległe od siebie, okolice i piętra kory mózgowej⁷. Biorąc pod uwagę fakt, że wykonawcą tych czynności jest człowiek, należy także wziąć pod uwagę czynniki, które mają pośredni wpływ na umiejętność czytania i jej opanowanie. Bowiem ważne jest, aby odpowiednio pobudzić organizm dziecka poprzez czynniki energetyczne, a mianowicie zaspokajając przede wszystkim potrzeby fizjologiczne u dziecka, które mają wpływ na pracę całego organizmu, w tym także pracę mózgu. Wymagany jest także, dla prawidłowego funkcjonowania czynności psychicznych, właściwy udział procesów uwagi oraz zaangażowania procesów emocjonalnych i motywacyjnych. Należy zaznaczyć, że odpowiedni poziom udziału tych procesów w trakcie nabywania nowych umiejętności przez dziecko, wpływa korzystnie na proces uczenia się.

Najpowszechniejszą trudnością spotykaną w elementarnej nauce czytania dzieci jest pomijanie przez szkołę (jako system nie nauczycieli), prawidłowości rozwojowych mózgu dzieci, a dokładniej ujmując kierunku postrzegania. Bowiem przechodzi on od całości do części, czyli od wyrazu do litery. Odnosi się to do tego, że nauka czytania powinna dokonywać się od całości do części, dlatego, że dla dziecka wyraz jest całością, a dopiero później rozkłada go na mniejsze elementy. Według koncepcji psychologicznych człowiek ma naturalne predyspozycje do postrzegania rzeczy, zjawisk i przedmiotów jako całości.

Jadwiga Cieszyńska twierdzi, że najkorzystniejszym czasem na rozpoczęcie nauki czytania jest wiek przedszkolny, ponieważ uważa ona, że dziecko może tak samo swobodnie nauczyć się czytać, jak mówić. Twierdzi nawet, że nabywanie umiejętności czytania u niektórych dzieci może dokonać się szybciej niż zdolność mówienia, albowiem analizator wzrokowy rozwija się szybciej niż mowa dziecka. Jak przekonuje Cieszyńska dziecko, które wcześniej opanowało naukę czytania, posiada większy zasób słów, ma lepszą koncentrację uwagi w wykonywaniu konkretnych zadań, z łatwością uczy się zasad i reguł oraz potrafi wykonać ogólne operacje umysłowe takie, jak: identyfikowanie, różnicowanie, klasyfikowanie, szeregowanie oraz kategoryzowanie. Badania neurodydaktyków wykazały, że wielowymiarowa stymulacja prowadząca do opanowania wczesnej nauki czytania przez dzieci, wspomaga kształtowanie się lewej półkuli mózgu, co jest wymaganym postulatem szybkiego i płynnego czytania ze zrozumieniem⁸. W obowiązującej obecnie *podstawie programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*, w obszarze rozwoju poznawczego zapisano, że jednym z głównych zadań jest opanowanie przez ucznia umiejętności czytania na poziomie umożliwiającym samodzielne korzystanie z niej w różnych sytuacjach życiowych. Idąc dalej podstawa programowa zakłada, że dziecko kończące etap wczesnoszkolny, w zakresie czytania będzie posiadać następujące osiągnięcia, a mianowicie: uczeń powinien czytać płynnie, wyraziście i poprawnie na głos teksty zbudowane z wyrazów opracowanych w toku zajęć, dotyczących najbliższej rzeczywistości dziecka, powinien czytać w skupieniu po cichu teksty zapisane samodzielnie w zeszytach oraz teksty drukowane, wyodrębniać najważniejsze zdarzenia w utworach literackich (ustalając kolejność zdarzeń) postaci główne i drugoplanowe, wskazywać cechy bohaterów oraz oceniać postępowanie bohatera. Powinien także wyszukiwać w tekście fragmenty według niego najpiękniejsze, najważniejsze lub wskazane przez nauczyciela, powinien układać opowiadania twórcze uwzględniające dalsze losy bohatera, komponować początek utworu bądź jego zakończenie na podstawie ilustracji lub przeczytanego utworu. Uczeń kończący etap wczesnoszkolny powinien samodzielnie czytać wybrane książki⁹.

Na podstawie przedstawionych informacji można ustalić, że czytanie to dekodowanie zapisanych informacji, czyli rozpoznawanie i identyfikowanie symboli użytych do kodowania. Mogą to być litery, które składają się na wyrazy, cyfry i znaki działań, ikony lub inne rysunki, schematy, grafy, znaki drogowe itd. Od wielu lat w szkołach podstawowych kształtuje się umiejętność czytania zgodnie z zaleceniami metody analityczno-syntetycznej. Metody te zakładają podział konkretnego elementu na mniejsze części, po czym ponowne składanie go w całość, np. *koł, k-o-t, koł*. Metody analityczno-syntetyczne jednoczą analizę i syntezę podczas nauki czytania, co związane jest z odwracalnością operacji umysłowych. Metody te korzystnie wpływają na przyswojenie przez uczniów umiejętności czytania. W metodach analityczno-syntetycznych przyjmuje się następujący schemat postępowania:

- Rozpoczyna się od oglądania obrazka, pod którym znajduje się podpis z informacją co jest przedstawione na rysunku, np. *Ala ma kota*;
- Następnie dokonuje się pierwszego poziomu analizy, czyli podział zdania na wyrazy i wyodrębnienia wyrazu podstawowego, czyli wyrazu, w którym znajduje się nowo poznawana litera;
- Wyodrębnienie w wyrazie podstawowym głosek (drugi poziom analizy – analiza słuchowa). Dziecko ustala, co słyszy na początku wyrazu (głoska w nagłosie), co słyszy na końcu wyrazu (głoska w wygłosie) oraz co słyszy w środku wyrazu (głoska w śródgłosie);
- Następnie dziecko skupia się na nowo poznanej głosce i literze. Poznaje kształt litery, pisze ją po śladzie a następnie samodzielnie w linijkach zeszytu;
- W trakcie poznawania kształt nowej litery, jej pisanie oraz wybrzmiewania następuje silne skojarzenie brzmienia głoski z poznawanym kształtem jej znaku z literą;

- Gdy dziecko posiada już wiadomości literowo-fonemowe, czyli potrafi pisać nową literę i łączyć ją z właściwą głoską, rozpoczyna się synteza w nauce czytania, a mianowicie w głoskę-literę włącza się wyraz, który następnie przechodzi w zdanie i dalej w krótki tekst.

W metodach analityczno-syntetycznych dla ułatwienia dziecku rozpoznawania głosek i ich zapamiętania, oznacza się je dwoma kolorami – niebieskim kolorem oznaczone są spółgłoski, a czerwonym samogłoski. Z opisanego sposobu kształtowania umiejętności czytania dzieci w wieku wczesnoszkolnym, wynika, że dziecko nie będzie miało większych kłopotów z nabyciem tej umiejętności, jeżeli jest zainteresowane czytaniem, rozumie sens kodowania i dekodowania z użyciem znaków umownych, czyli uproszczonych rysunków, słyszy i różnicuje konkretne głoski w wypowiedzianych słowach z tym, że warunkiem opanowania tej umiejętności jest dobrze rozwinięty słuch fonemowy u dziecka oraz poprawne wypowiedzianie przez nauczyciela wyrazów¹⁰.

Dzieci w wieku wczesnoszkolnym czytają i piszą tak jak mówią, dlatego też ważne jest, aby skorygować dość wcześnie wady wymowy pojawiające się u dziecka przed rozpoczęciem nauki czytania. Należy więc stosować w swojej pracy ćwiczenia wskazane przez logopedę, bądź ćwiczenia usprawniające percepcję słuchową dziecka. Ważne jest, aby pomagać dziecku w opanowaniu tej trudnej sztuki czytania, wspierać go i odpowiednio motywować, wskazując praktyczne zastosowania posiadania umiejętności czytania w przyszłym życiu dziecka. Niestety praktyka pedagogiczna dowodzi, że coraz więcej dzieci przejawia brak zainteresowania czytaniem, bądź też sporo uczniów przejawia trudności w opanowaniu umiejętności czytania, co ich zniechęca do dalszych ćwiczeń. W związku z tym należy pomóc dziecku i zapewnić mu lepsze szanse edukacyjne, poprzez tworzenie sytuacji pedagogicznych, w których uczeń będzie miał szansę odnieść sukces na miarę jego możliwości.

W kształtowaniu umiejętności czytania u dzieci ważna jest dojrzałość dziecka do nauki czytania. Wyraża się ona poprzez wykazywanie przez dziecko zainteresowania książką, treścią w niej zawartą, jak też samym procesem czytania, poprzez chęć do nauki. Gotowość do nauki czytania oznacza sumę wyników dorastania dziecka, jego doświadczeń i osiągnięć w uczeniu się. Mówiąc o dojrzałości dziecka do nauki czytania powinno się określać jego ogólną dojrzałość fizyczną, czyli wzrok, słuch, mowę oraz dojrzałość językową poprzez percepcję wzrokową i słuchową. Istotne jest, aby dziecko rozpoczynające naukę czytania w szkole, potrafiło skoncentrować się, słuchać drugiej osoby, zwracać uwagę na ilustracje i wypowiedzieć się na ich temat. Umiejętności te możemy rozwijać poprzez rozmowę i opowiadanie, czytanie dzieciom bajek i lektur, korzystanie na lekcji z elementów inscenizacji, gier dydaktycznych oraz zabaw edukacyjnych¹¹. Dojrzałość dziecka do nauki czytania Anna Brzezińska przedstawia w trzech wymiarach, którymi są:

1. Gotowość psychomotoryczna, której podstawą jest nabycie przez dziecko umiejętności czytania. Jej głównym zadaniem jest ukształtowanie zdolności u dzieci, które mają wpływ na tempo opanowania procesu czytania.

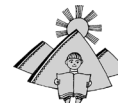
2. Gotowość słownikowo-pojęciowa, warunkująca zrozumienie znaczeń czytanych słów, zdań czy tekstów. Uczeń powinien mieć osobistą wiedzę na temat rzeczywistości, kultury, przyrody, techniki oraz wiedzę o sobie samym. Powinien także posiadać odpowiednią znajomość słownictwa tak, aby mógł opanować umiejętność czytania na podstawie podstawowych wyrazów.

3. Gotowość emocjonalno-motywacyjna, która przejawia się u dziecka poprzez wskazywanie wartości wiedzy o języku, znaczenia języka w komunikacji międzyludzkiej i kulturowej. Ten rodzaj gotowości uwzględnia posiadanie u ucznia przyjaznego i pożądanego stosunku do książki jak również zainteresowania się nią poprzez posiadanie gotowości motywacyjnej do nauki czytania.

Generalnie dojrzałość dziecka do nauki czytania przejawia się poprzez jego własną aktywność, chęć poznawania rzeczywistości oraz chęć nauki czytania. Gotowość ta uwzględnia także zdolność interpretowania danego tekstu pod względem krytycznym bądź pozytywnym. Gotowość dziecka nie jest realizowana samorzutnie, lecz poprzez stosowanie przez nauczycieli odpowiednich metod aktywizujących procesy myślowe dziecka, co prowadzi do przyspieszenia rozwoju funkcji fizycznych i poznawczych, a w konsekwencji do szybszego opanowania umiejętności czytania. Dokonuje się to za pomocą odpowiednio dobranych oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych, czyli odpowiednich celów, metod, form i środków dydaktycznych umożliwiających uczniom aktywne uczestnictwo w zajęciach.

Czytanie stanowi podstawę procesu zdobywania wiedzy i umiejętności dziecka. Uzyskanie tej umiejętności stanowi ważny moment w jego życiu, bowiem nauka czytania to złożony proces, który obejmuje wiele etapów i wymaga nieustannego doskonalenia. Nauczyciel w edukacji wczesnoszkolnej powinien koncentrować swoje działania dydaktyczno-wychowawcze na ćwiczeniach rozwijających umiejętność czytania u uczniów oraz ćwiczeniach, mających na celu zrozumienie czytanego tekstu. W swojej pracy nauczyciel powinien wykorzystywać różnorodne metody aktywizujące poznawczo swoich uczniów, np. dyskusje dydaktyczne czy też burzę mózgow. Kiedy uczeń rozwija swoją umiejętność czytania zaczyna także rozwijać swoją wyobraźnię. Nauczyciel powinien także rozwijać zakres wiadomości uczniów, ich słownik bierny i czynny, co w efekcie pozwoli dziecku na rozumienie czytanej treści. Warto także aby nauczyciel stosował ćwiczenia, w których dziecko samodzielnie będzie mogło rozwijać swoją umiejętność czytania. Uczeń powinien mieć stworzone warunki, w których będzie mógł samodzielnie wyszukiwać, doświadczać oraz rozpoznawać konkretne wiadomości poszerzające jego wiedzę. Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej stosując ćwiczenia mające na celu kształtowanie umiejętności czytania wraz z rozumieniem danego tekstu, powinien pozwolić uczniom na samodzielne stawianie pytań do tekstu, a także ćwiczenia, w których uczniowie będą mieli okazję konstruować krótkie historyjki obrazkowe do omawianego tekstu, poprzez nadawanie im tytułów¹².

Podsumowując należy stwierdzić, że opanowanie umiejętności czytania stanowi ważną umiejętność w życiu dziecka. Czytanie stanowi najskuteczniejszą strategię wychowania, ponieważ ma wpływ na rozwój emocjonalny, społeczny, psychiczny, a przede wszystkim rozwija funkcje poznawcze dziecka. Ważne jest, aby nauczyciel znał założenia merytoryczne opanowania umiejętności czytania przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym, znał ćwiczenia wspomagające nabycie przez uczniów tej umiejętności oraz znał podstawowe trudności, jakie mogą pojawić się w procesie nauki czytania. Nauczyciel

powinien skutecznie organizować swoją pracę dydaktyczno-wychowawczą poprzez staranne zaplanowanie procesu kształcenia z uwzględnieniem różnic indywidualnych uczniów. Należy pamiętać, że opanowanie umiejętności czytania stanowi podstawę dalszej kariery edukacyjnej dziecka.

¹ Schaffer R., Psychologia dziecka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s.182

² Szober S., Zasady nauczania języka polskiego w zakresie szkoły powszechnej i gimnazjum niższego, KsiążnicaAtlas, Warszawa 1930, s.9

³ Krasowicz-Kupis G., Język, czytanie i dysleksja, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin 2001, s.19

⁴ Reid G., Wearmouth J., Dysleksja. Teoria i praktyka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, s.62

⁵ Jurek A., Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012, s.54

⁶ Konior-Węgrzynowa H., Czym jest czytanie?, „Psychologia w Szkole, 2010, nr 3, s.92-93

⁷ Ročławska-Daniluk M., Czytanie i pisanie. Metodyka zajęć korekcyjno-wyrównawczych, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008, s.16

⁸ Włash K., Neuropsychologia kliniczna Walsh, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, s.57

⁹ Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. poz. 356)

¹⁰ Gruszczyk-Kolczyńska E., Starsze przedszkolaki. Jak skutecznie je wychować w kształcić w przedszkolu i w domu, Wydawnictwo Bliżej Przedszkola, Kraków 2016, s.308-309

¹¹ Czelakowska D., Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s.72-74

¹² Tanajewska A., Kiełpińska I., Program zajęć dydaktyczno-wyrównawczych oraz korekcyjno-kompensacyjnych dla uczniów klas 1-3 z trudnościami w czytaniu i pisaniu, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2015, s.44-45

Bibliografia:

1. Czelakowska D., Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010,
2. Gruszczyk-Kolczyńska E., Starsze przedszkolaki. Jak skutecznie je wychować w kształcić w przedszkolu i w domu, Wydawnictwo Bliżej Przedszkola, Kraków 2016,
3. Jurek A., Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012,
4. Krasowicz-Kupis G., Język, czytanie i dysleksja, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin 2001,
5. Reid G., Wearmouth J., Dysleksja. Teoria i praktyka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008,
6. Ročławska-Daniluk M., Czytanie i pisanie. Metodyka zajęć korekcyjno-wyrównawczych, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008,
7. Schaffer R., Psychologia dziecka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011,
8. Szober S., Zasady nauczania języka polskiego w zakresie szkoły powszechnej i gimnazjum niższego, KsiążnicaAtlas, Warszawa 1930,
9. Tanajewska A., Kiełpińska I., Program zajęć dydaktyczno-wyrównawczych oraz korekcyjno-kompensacyjnych dla uczniów klas 1-3 z trudnościami w czytaniu i pisaniu, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2015,
10. Włash K., Neuropsychologia kliniczna Walsh, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008,

Czasopisma:

1. Konior-Węgrzynowa H., Czym jest czytanie?, „Psychologia w Szkole, 2010, nr 3,

Rozporządzenia:

1. Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. poz. 356)